

Тема 1 ПРЕДМЕТ І ЗНАЧЕННЯ КУРСУ

Характеристика основних теоретичних підходів до дослідження психологічних проблем «обдарованості». Завдання й значення курсу. Актуальність вивчення психологічних проблем «обдарованості».

Короткий зміст лекції

Однією з центральних проблем вивчення обдарованості стала природа цього явища. Відповідно до теорії спадкоємної передачі таланта, здібності – біологічно детерміновані властивості особистості, їхній прояв і розвиток цілком залежить від успадкованого фонду. Англійський психолог Ф. Гальтон намагався обґрунтувати спадковість таланта, аналізуючи біографічні дані видатних людей. Результати своїх теоретичних і фактологічних вишукувань він опублікував у книзі «Спадковість таланта. Її закони й наслідки». Відповідно до точки зору Ф. Гальтона діти успадковують багато фізіологічних характеристик своїх батьків: колір волосся й очей, статура, тембр голосу й т.п. Чому ж, міркував Ф. Гальтон, вони не можуть успадковувати особливості головного мозку, що є нервовою основою, механізмом функціонування інтелектуальних здібностей? Ф. Гальтон стверджував, що кожна обдарована дитина згодом сформується в талант, перетвориться у видатну людину.

Однак, незважаючи на великий фактологічний матеріал, доказових висновків Ф. Гальтону зробити не вдалося.

У 18 столітті представник французької освіти Гальвецій проголосив, що за допомогою виховання можна сформувати геніальність. Ця теорія робила спробу зв'язати обдарованість із соціальним станом людини, його расовою й національною приналежністю.

Дитина з високим інтелектуальним потенціалом може виявити свої здібності дуже рано. Але те, якою мірою задатки будуть реалізовані, якого рівня здібності будуть сформовані на їхній базі, уже залежить у першу чергу від соціо-культурних умов.

У 1918 р. у Москві під керівництвом А. П. Модестова була створена Асоціація натуралістів (АССНАТ), що ставила своїм завданням надання сприяння талантам з народу. Кредо цієї організації формулювалися коротко й виразно «Таланти не фабрикуються, а народяться природою».

Н. С. Лейтес вивчаючи обдарованих дітей, виявив, що вони є «справжніми маленькими трудівниками», «які відрізняються тягою до праці й зазнають задоволення, трудячись». Це дозволило сформулювати важливе положення «Схильність до праці виступає як прояв самої обдарованості».

Істотний внесок у розробку проблеми здібностей вніс В. М. Теплов. В. М. Теплов визначав, що здатності – це такі «індивідуально – психологічні особливості, які мають відношення до успішності виконання однієї або декількох діяльностей і, не зводячись до наявних навичок, умінь або знань, а також можуть пояснити легкість і швидкість придбання цих знань і навичок».

У 60–80 роки психологами були проведені дослідження фундаментального й конкретно – експериментального характеру, які дозволили отримати великий матеріал із проблем психології творчості, загальних і спеціальних здібностей, психології й психофізіології індивідуальних розходжень, творчого розвитку особистості на різних вікових етапах її становлення.

80-і роки знаменують корінний поворот у характеристиці психологічних досліджень обдарованості. Акцент у них переноситься на практичне використання знань про природу обдарованості, психологічних законів і засобів стимулювання творчості для вдосконалювання змісту й методів навчання обдарованих дітей і учнів.

На новому рівні проблему обдарованості досліджували В. Г. Ананьев, О. Г. Ковальов, Г. С. Костюк, В. Н. Мясіцев, К. К. Платонов, С.Л. Рубінштейн і в першу чергу – В.М. Теплов, що заперечував уродженість здібностей.

Доволі істотними варто визнати положення В. Г. Ананьева про зв'язок здібностей з особистістю. Він відзначив «Здібності є прояв творчого розвитку розуму, а не простого нагромадження знань, отже, прояв творчого застосування цих знань, які він засвоює, самостійності й свідомості... Здібність не є просте нагромадження знань». Здібності по В. Г. Ананьеву, розвиваються в діяльності, пов'язані з розвитком людини, особистості. У здебільш пізніх визначеннях обдарованості відбилися зміни теоретико-методологічних позицій дослідників цієї проблеми.

Важливою особливістю сучасного розуміння обдарованості, що відбито в «робочій концепції», є те, що вона розглядається не як константна, а як динамічна характеристика. Це розуміння привело до створення теоретичних моделей розвитку обдарованості, у які включені поряд з факторами, що характеризують потенціал особистості, ще й фактори середовища (Бабаєва Ю. Д., Богоявленська Д. Б., Таннебаум А. і ін.). Так, колектив авторів «Робочої концепції обдарованості» дає наступне визначення: «...обдарованість – системна, якість психіки, що розвивається протягом життя, яке визначає можливість досягнення людиною більш високих (незвичайних, неабияких) результатів в одному або декількох видах діяльності в порівнянні з іншими людьми». У цьому визначенні підкреслюється системний і динамічний характер обдарованості як складної якості психіки. За її основу взяті визначення здібностей і обдарованості, які розроблені В. Д. Шадриковим у традиціях школи Б. М. Теплова. На думку В. Д. Шадрикова, «здібності можна визначити як властивості функціональних систем, що реалізують окремі психічні функції, які мають індивідуальну міру виразності, що проявляється в успішності і якісній своєрідності освоєння й реалізації діяльності». Вчений вважає, що «обдарованість виступає як інтегральний прояв здібностей з метою конкретної діяльності». Це визначення сформульоване в рамках діяльнісного підходу.

В особистісному підході до обдарованості, на думку С. Л. Рубінштейна, обдарованість не можна ототожнювати з якістю однієї функції, навіть якщо це мислення. Він вважав, що обдарованість характеризує внутрішні можливості розвитку особистості, співвіднесені з умовами її розвитку.

Популярність концепції Гілфорда в нашій країні, де найбільш високий теоретичний рівень психологічного знання, пояснюється не тільки перерахованими вище науковими причинами, але у великому ступені й чисто психологічно. Розведення конвергентного (логічного) і дивергентного, як би багатоаспектного мислення за формою подібно з розподілом на метафізичне й діалектичне мислення. Ототожнення творчих здібностей або, як прийнято говорити, творчої обдарованості і креативності, які розкриваються через дивергентність (інтелект, або загальну обдарованість), і наступне розчарування у зв'язку з малою шпедбачуванністю тестів креативності привели до появи комплексних теорій обдарованості (Стернберг, Рензулли, Хеллер).

Разом з тим можливий інший підхід до інтерпретації цієї феноменології, яку пов'язують із поняттям творчої обдарованості. У його

рамках немає необхідності удаватися до поняття творчої здібності як до пояснювального принципу. Цей підхід реалізований у процесуально-діяльнісній парадигмі, характерній для вітчизняної науки.

Діяльність завжди здійснюється особистістю. Її цілі й мотиви впливають на рівень виконання діяльності. Якщо цілі особистості лежать поза самою діяльністю, якщо людина виконує її тільки для того, щоб не лаяли за невиконання завдання або щоб не втратити свій престиж, то діяльність виконується в найкращому разі сумлінно, і її результат навіть при блискучому виконанні не перевищує нормативно необхідного рівня. Інакше кажучи, залежно від того, чи розглядає людина розв'язання завдання як засіб для здійснення зовнішніх стосовно пізнання цілей або воно саме є мета, визначається й доля процесу. У зазначеному вище випадку він обривається, як тільки вирішене завдання. Якщо ж метою є пізнання, то процес розвивається.

Тут ми спостерігаємо феномен саморуку діяльності, що приводить до виходу за межі заданого, що й дозволяє побачити «непередбачене». У цьому виході за межі заданого, у здібності до продовження пізнання за рамками вимог заданої (вихідної) ситуації, тобто в ситуативній нестимульованій продуктивній діяльності, і криється таємниця вищих форм творчості, здібність бачити в предметі щось нове, таке, чого не бачать інші. Справжня творчість характеризується тим, що його результат ширше, ніж вихідна мета. У своїй розвинутій формі воно приводить до породження самої мети, тобто на цьому рівні здійснюється діяльність, яка має мету. Таким чином, дія здобуває характер, що породжує, і усе більше втрачає форму відповіді. Творчість у вузькому змісті слова починається там, де перестає бути тільки відповіддю, тільки вирішенням заздалегідь поставленого завдання; при цьому воно залишається й рішенням, і відповіддю, але разом з тим у ньому є щось «поверх того», що й визначає його творчий статус.

Розглядаючи проблеми обдарованості, Л. С. Виготський, слідом за О. Липпманом, виділив наступні основні рівні, через які пройшов розвиток ідеї про так звану загальну обдарованість:

- прагнення ототожнити обдарованість із окремою психічною функцією (наприклад, з пам'яттю);
- визнання того, що обдарованість може проявлятися в цілій групі психічних функцій (увага, комбінаторна діяльність і т.д.);
- диференціація в будь-якій розумній діяльності двох факторів: специфічного для даного виду діяльності й загального, який Ч. Спирмен і вважав обдарованістю;